

ՀՏԴ 330.3Տնտեսագիտություն*Ռուզաննա ՄԱՆԳԱՍԱՐՅԱՆ**տ.գ.թ., դոցենտ**ԱրՊՀ տնտեսագիտության տեսության և կառավարման ամբիոն*

**ՓՄՁ-Ի ԸՆԴՀԱՅՆՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԱՇ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ
ԲԱՂԱԴՐԻՉ**

Բանալի բառեր՝ փոքր և միջին ձեռնարկատիրություն, տնտեսական զարգացում, ՓՄՁ մասնաբաժին, զբաղվածություն, պետական աջակցություն, սուբսիդավորում, գործարար միջավայր, ընտանեկան բիզնես, բիզնես-կրթություն:

Р. Мангасарян

**РАСШИРЕНИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА КАК ВАЖНАЯ
СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
РЕСПУБЛИКИ АРЦАХ**

В статье рассматриваются ключевые аспекты и подходы со стороны государства в поддержку малого и среднего предпринимательства в Республике Арцах, обосновывается необходимость развития сферы малого и среднего предпринимательства для экономического подъема и развития страны, улучшения качества жизни населения. Представлены основные критерии классификации сверхмалых, малых и средних предприятий как в экономике Арцаха и Армении, так и в Евросоюзе и проведен сравнительный анализ.

Тщательно исследуются показатели, характеризующие сектор МСП, в частности, особая важность придается исследованию его доли в ВВП и распределению по сферам субъектов МСП, проводятся сравнения с другими странами и делаются обоснованные выводы. Представлены программы поддержки и налоговых реформ, реализуемые со стороны Арцахского инвестиционного фонда и Фонда поддержки села и сельского хозяйства.

В статье предлагается развитие малого семейного бизнеса и создание бизнес-школы для расширения МСП в Республике Арцах.

Ключевые слова: *малое и среднее предпринимательство, экономическое развитие, доля МСП, занятость, государственная поддержка, субсидирование, бизнес-среда, семейный бизнес, бизнес-образование.*

R. Mangasaryan**SME EXPANSION AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF ARTSAKH**

The article discusses key aspects and approaches of the state in support of small and medium-sized enterprises in the Republic of Artsakh, substantiates the need to develop small and medium-sized enterprises for the economic recovery and development of the country and improvement the quality of life of the population. The main classification criteria for ultra-small, small and medium enterprises are presented both in the economy of Artsakh and Armenia and in the European Union and a comparative analysis is carried out.

The indicators characterizing SME sector are thoroughly considered, the study of SME share in GDP and its distribution by sectors is of particular importance, comparisons are made with other countries and valid conclusions are drawn. Support programs and tax reforms implemented by the Artsakh Investment Fund and the Rural and Agricultural Support Fund are presented.

The article suggests the development of a small family business and the creation of a business school to expand SMEs in the Republic of Artsakh.

Keywords. *small and medium-sized enterprise, economic development, the share of SME, employment, state support, subsidizing, business environment, family business, business education.*

Հոդվածում դիտարկվում են ԱՀ-ում փոքր և միջին ձեռնարկությունների պետական աջակցության մոտեցումները և կարևորագույն հայեցակետերը, հիմնավորվում ՓՄՁ ոլորտի զարգացման անհրաժեշտությունը երկրի տնտեսության վերակառուցման և զարգացման, բնակչության կյանքի որակի բարելավման հիմնախնդրում: Ներկայացվում են գերփոքր, փոքր և միջին ձեռնարկությունների դասակարգման հիմնական չափորոշիչները ինչպես ԱՀ և ՀՀ տնտեսություններում, այնպես էլ Եվրամիությունում և կատարվում համեմատական վերլուծություններ:

Մանրակրկիտ դիտարկվում են ՓՄՁ ոլորտը բնութագրող ցուցանիշները, առանձնապես կարևորվում ՀՆԱ-ի մեջ դրա մասնակցության բաժնի, ըստ ճյուղերի ՓՄՁ սուբյեկտների բաշխվածքի ուսումնասիրությունը, համեմատության մեջ դրվում այլ երկրների հետ և կատարվում հիմնավոր եզրահանգումներ: Ներկայացվում են Արցախի ներդրումային /ԱՆՀ/ և Գյուղի և գյուղատնտեսության աջակցության /ԳԳԱՀ/ հիմնադրամների կողմից իրականացվող աջակցության ծրագրերը, կիրառվող հարկային բարեփոխումները:

Հոդվածում, ԱՀ-ում ՓՄՁ **ընդլայնման նպատակով, առաջարկվում է ընտանեկան փոքր բիզնեսի զարգացում և բիզնես-դպրոցի ներդրում:**

Ժամանակակից աշխարհում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման անհրաժեշտությունն ազգային տնտեսությունների վերակառուցման և զարգացման գլխավոր հրամայականներից մեկն է: Համաաշխարհային փորձը փաստում է, որ առանց ՓՄՁ-ի անհնար է տնտեսության ներդաշնակ զարգացումը: Այն հանդիսանում է

յուրաքանչյուր երկրի տնտեսական առաջընթացի հիմնական երաշխիքը: Ընդհանուր առմամբ, ՓՄՁ ոլորտը ներառում է տնտեսության բավականին լայն հատված և ներկայացնում արտադրական և վերամշակող ձեռնարկություններ, արհեստներ, մանրածախ և մեծածախ առևտուր, ֆերմերային տնտեսություններ, ծառայությունների և սպասարկման ոլորտ և այլն:

Պատահական չէ, որ փոքր և միջին ձեռնարկությունները հաճախ գնահատվում են որպես բարգավաճող տնտեսությունների տնտեսական զբաղվածության ողնաշար, ինչպես նաև որպես նորարարության և հավելյալ արժեքի ստեղծող արտադրության շարժիչ ուժ: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ փոքր ձեռնարկությունների ակտիվ զարգացումը սկսվել է 20-րդ դարի 90-ական թվականներին և շարունակվում մինչև օրս: Այսպես՝ վիճակագրությունը ցույց է տալիս, որ ԱՄՆ-ում ամեն տարի ստեղծվում են շուրջ 600 հազար փոքր ձեռնարկություններ, Դանիայում՝ շուրջ 15 հազար բացարձակապես նոր ձեռնարկություններ: ՄԱԿ-ի փորձագետների տվյալներով փոքր ձեռնարկատիրության մեջ զբաղված է աշխարհի բնակչության շուրջ 50%-ը:¹ Զարգացած երկրների համար այս ցուցանիշը ավելի բարձր է: Այսպես՝ Ճապոնիայում փոքր և միջին բիզնեսում զբաղված է ընդհանուր բնակչության 64.2%-ը, Եվրամիության երկրներում՝ 71.92%-ը, Կանադայում՝ 60%-ը:² Նշենք, որ ԱՀ-ում ևս ՓՄՁ-ում զբաղված է բնակչության 70%-ից ավելին:

Եվրոպական հանձնաժողովը միկրո, փոքր և միջին ձեռնարկությունների դասակարգման համար հիմք է ընդունում աղյուսակ 1-ում տրված չափորոշիչները:³

Աղյուսակ 1 Եվրամիությունում ՓՄՁ սուբյեկտների դասակարգման չափորոշիչները

ՓՄՁ սուբյեկտներ	Չափորոշիչներ			
	Աշխատողների թվաքանակ, մարդ	Տարեկան շրջանառություն, մլ և եվրո	կամ	Ակտիվների հաշվեկշռային արժեք, մլն եվրո
Գերփոքր	10	2		2
Փոքր	50	10		10
Միջին	250	50		43

Նշենք, որ ՀՀ-ում 2010թ.-ին «Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության մասին» օրենքում կատարված

¹ Տե՛ս *Русаков, Е. С.*, “Экономика предприятия”, Москва, Тетра Системс, 2015г., с. 89

² Տե՛ս <http://ec.europa.eu/>

³ Տե՛ս <http://ec.europa.eu/>

փոփոխություններով փոփոխվեցին նաև ՓՄՁ դասակարգման ցուցանիշները: Օրենսդրական նախաձեռնության հիմնավորման մեջ ամրագրված էր, որ նոր դասակարգման սկզբունքների ներդրումը նպատակ ունի համադրելի դարձնելու Հայաստանում և Եվրոպայում կիրառվող մոտեցումները: Ինչպես և Եվրոպայում՝ Հայաստանում անցում կատարվեց ՓՄՁ դասակարգման ժամանակ զուտ քանակական ցուցանիշներով առաջնորդվելու սկզբունքին: Հարկ է նշել, որ Եվրամիության չափորոշիչներ կիրառող գրեթե բոլոր երկրները հնարավորություն ունեն իրականացնելու համեմատական վիճակագրական վերլուծություն, ինչն ակնհայտորեն ստեղծում է տարբեր երկրներում ՓՄՁ ոլորտի զարգացման մակարդակի վերաբերյալ առավել հստակ պատկեր՝ երկրի տնտեսության մեջ ՓՄՁ ոլորտի տեղի ու դերի գնահատման առումով: Ներդրված նոր մոտեցումները ներկայացված են աղյուսակ 2-ում:

Աղյուսակ 2 Հայաստանում ՓՄՁ սուբյեկտների դասակարգման չափորոշիչները

ՓՄՁ սուբյեկտներ	Չափորոշիչներ			
	Աշխատողների թվաքանակ, մարդ	Նախորդ տարվա գործունեությունից ստացված հասույթ, մլն դրամ	կամ	Նախորդ տարեվերջի դրությամբ ակտիվների հաշվեկշռային արժեք, մլն դրամ
Գերփոքր	10	100		100
Փոքր	50	500		500
Միջին	250	1500		1000

Ինչ վերաբերում է Արցախի Հանրապետությանը, ապա ՓՄՁ սուբյեկտների չափորոշիչները և պետական աջակցության հիմնական ուղղությունները սահմանվում են <<ՓՄՁ պետական աջակցության մասին>> ԱՀ օրենքով, որի համաձայն, գերփոքր, փոքր և միջին ձեռնարկությունների դասակարգման համար հիմք է ընդունվում աղյուսակ 3-ում տրված չափորոշիչները:

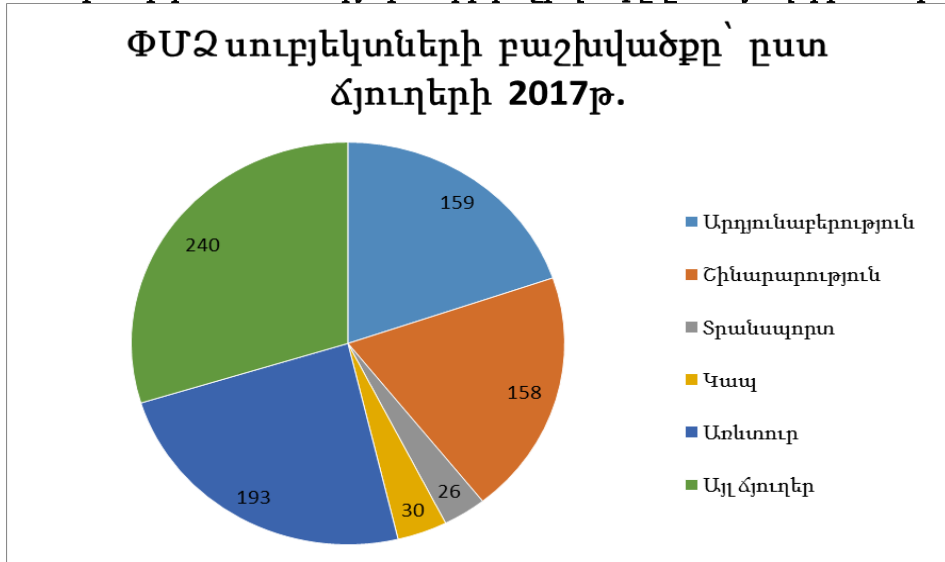
Աղյուսակ 3 Արցախում ՓՄՁ սուբյեկտների դասակարգման չափորոշիչները

Ոլորտ	ՓՄՁ սուբյեկտներում աշխատողների թվաքանակը (մարդ)		
	Գերփոքր	Փոքր	Միջին
Արդյունաբերություն և նյութական արտադրություն	5	50	100
Շինարարություն և էներգետիկա	5	25	50
Գիտություն և կրթություն	5	25	50

Տրանսպորտ, առևտուր և ծառայություն	5	15	30

Նշենք, որ զարգացած երկրներում ձեռնարկատիրական կառույցների մոտ 70%-ը բաժին է ընկնում փոքր բիզնեսին: ԱՀ-ում այդ ցուցանիշը ևս հուսադրող է, քանզի ՓՄՁ-ի բաժինը բոլոր ձեռնարկությունների մեջ կազմում է մոտ 98.4%¹: Միևնույն ժամանակ ուսումնասիրությունները փաստում են, որ փոքր և միջին կազմակերպությունները հանրապետության տնտեսության բոլոր ոլորտներում զբաղեցնում են կարևոր դիրքեր՝ դրանցից մի քանիսում կազմելով համապատասխան ոլորտների հիմքը: 2017թ. ըստ ճյուղերի պատկանելիության ՓՄՁ սուբյեկտների բաշխվածքը տրվում է գծապատկեր 1-ում:

Գծապատկեր 1: ՓՄՁ սուբյեկտների բաշխվածքը ըստ ճյուղերի 2017 թ.

Գծապատկերից ակնհայտ է, որ ԱՀ ՓՄՁ սուբյեկտների գերակշիռ մասը գործունեություն է իրականացնում առևտրի ոլորտում, ընդ որում՝ դրանց 95.5%-ը հանդիսանում են գերփոքր սուբյեկտներ: Այդ առումով, կարծում ենք, որ նման ճյուղային կառուցվածքը, նշանակալի ազդեցություն չի կարող թողնել երկրի տնտեսության զարգացման և բնակչության կենսամակարդակի բարելավման վրա:

Հարկ ենք համարում անդրադառնալ նաև Համաշխարհային բանկի «Բիզնեսի վարման» մասին զեկույցին / Doing Business-2019/, որն արդեն հրապարակվում է 17 տարի: Այն ընդգրկում է 190 պետություն: Զեկույցը մշակվում է՝ հաշվի առնելով այն բոլոր նորմերը, որոնք նպաստում կամ արգելակում են բիզնեսի զարգացմանը գործունեության ողջ շղթայի

¹ Տե՛ս www.stat-nkr.am

ընթացքում՝ ներառելով ձեռնարկությունների ստեղծումից մինչև արտաքին առևտրային գործունեությունը, հարկերի վճարումը և դրանց կարգը, ինչպես նաև ներդրողների պաշտպանվածությունը: Համաձայն այդ զեկույցի՝ Հայաստանը 47-րդ տեղում է: Համեմատության համար նշենք, որ նախկին ԽՍՀՄ տարածքից Վրաստանը 7-րդ հորիզոնականում է, Մերձբալթյան երկրները՝ Լիտվան, Էստոնիան և Լատվիան, համապատասխանաբար՝ 11-րդ, 18-րդ և 19-րդ տեղերում են, Ուկրաինան՝ 69-րդ հորիզոնականում: Ինչ վերաբերում է ԱՊՀ երկրներին, ապա հիշյալ ցուցանիշով ՀՀ-ին գերազանցում են՝ Ղազախստանն օրինակ 25-րդ տեղում է, Ադրբեջանը՝ 34-րդ, Ռուսաստանը՝ 28-րդ: ՀՀ-ից հետ է մեկ հորիզոնական Մոլդովան, Բելառուսը 49-րդ հորիզոնականում է, Ուզբեկստանը՝ 69-րդ, Ղրղզստանը 80-րդ, Տաջիկստանը 106-րդ: Ցանկի առաջատարը Նոր Զելանդիան է: Նշենք, որ 2018 թ. ևս Նոր Զելանդիան գործարարությամբ զբաղվելու դյուրինության տեսանկյունից աշխարհի առաջատարն էր, այնուհետև՝ Սինգապուրը, երրորդ հորիզոնականը զբաղեցնում է Դանիան, չորրորդը՝ Կորեան, հինգերորդը՝ Հոնկոնգը և Չինաստանը: Ընդհանուր առմամբ Հայաստանի Հանրապետության վարկանիշն անկում է ապրել, չնայած տարածաշրջանի երկրների հնգյակի շարքում զբաղեցնում է 3-րդ տեղը:¹

Դժբախտաբար Արցախի Հանրապետությունում գործարարության վիճակը բնութագրող նման հետազոտություններ և համեմատություններ չեն իրականացվում, ինչը խոչընդոտում է տնտեսության զարգացման գործում հիշյալ ոլորտի դերակատարության արձանագրմանը:

Կարևորելով ՓՄՁ ոլորտի դերը ԱՀ տնտեսության զարգացման գործում՝ երկրի կառավարությունը շարունակական քայլեր է ձեռնարկում ՓՄՁ-ի զարգացման և պետական աջակցության ուղղությամբ: ՓՄՁ զարգացման քաղաքականության և ռազմավարության մշակման գործառնությունները վերապահված են ԱՀ էկոնոմիկայի և արտադրական ենթակառուցվածքների նախարարությանը, որը նաև ՓՄՁ ոլորտի պետական աջակցության ծրագրերի մշակման համար պատասխանատու կառույց է: ՓՄՁ ոլորտի զարգացումն ապահովելու նպատակով մշակվում են ամենամյա տարեկան ծրագրեր, որոնց իրականացնողները Արցախի ներդրումային հիմնադրամը /ԱՆՀ/ և Գյուլի և գյուղատնտեսության աջակցության հիմնադրամն են /ԳԳԱՀ/:² Այսպես՝ ՓՄՁ աջակցության նպատակով, ԱՆՀ-ն իրականացնում է ներքոհիշյալ ծրագրերը:³

✓ <<ՓՄՁ սուբյեկտներին տրամադրված առևտրային վարկերի տոկոսադրույքի մասնակի սուբսիդավորում>>:

¹ Տե՛ս <http://www.doingbusiness.org/>

² <<ՓՄՁ պետական աջակցության մասին>> ԱՀ օրենք

³ www.aif.am

✓ <<ՓՄՁ սուբյեկտների կողմից թողարկվող արտադրանքի /մատուցվող ծառայությունների/ շուկաներում առաջնության աջակցություն>>:

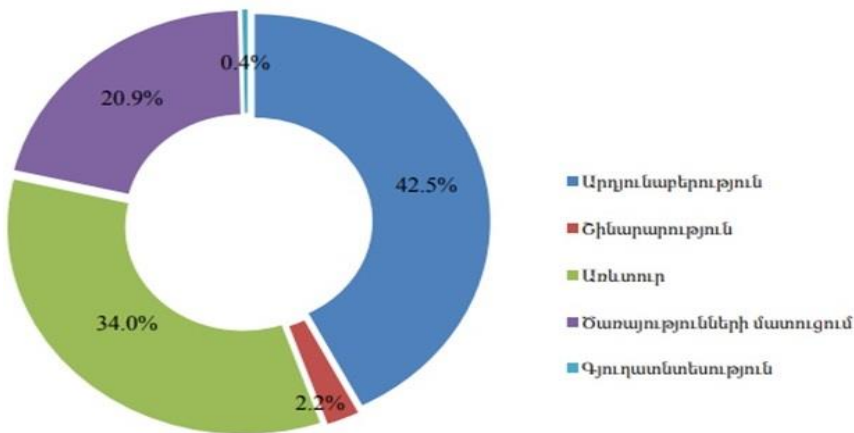
✓ <<ՓՄՁ սուբյեկտներին գործարար տեղեկատվական և խորհրդատվական աջակցություն>>:

✓ <<ՓՄՁ սուբյեկտների մոտ նորարարությունների և ժամանակակից տեխնոլոգիաների ներդրման աջակցություն>>:

Վերոհիշյալ ծրագրերից, ֆինանսական աջակցության տեսակետից կարևորվում է <<ՓՄՁ սուբյեկտներին տրամադրված առևտրային վարկերի տոկոսադրույքի մասնակի սուբսիդավորման>> ծրագիրը: Վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ ծրագրի գործարկման տասը տարիների ընթացքում Հիմնադրամը ՓՄՁ սուբյեկտներին տրամադրված առևտրային վարկերի տարեկան տոկոսադրույքների սուբսիդավորման համար ծախսել է 4.5 մլրդ դրամ, որից 265.1 մլն դրամը՝ 2017 թվականին: Ծրագրի բաշխվածքն ըստ ՓՄՁ սուբյեկտների գործունեության ոլորտների տրված է գծապատկեր 2-ում.¹

Գծապատկեր 2:

2017թ. ծրագրի շրջանակներում սուբսիդավորված գումարները՝ ըստ տնտեսության ճյուղերի (տոկոսային արտահայտությամբ)

Գծապատկերից տեսանելի է, որ տարվա կտրվածքով ՓՄՁ սուբյեկտներին տրամադրված վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորմանն ուղղված միջոցների 42,5 տոկոսը ուղղվել է արդյունաբերության ոլորտում գործող ընկերությունների աջակցությանը:

Վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ 2015թ. կտրուկ կրճատվել են ֆինանսական աջակցություն ստացած ՓՄՁ սուբյեկտների քանակը և

¹ www.aif.am

վարկավորման գումարները՝ պայմանավորված հիմնականում բանկերի կողմից վարկավորման գործընթացի ժամանակավոր կասեցմամբ: 2016թ. չնայած ապրիլյան պատերազմի անդառնալի կորուստների և տնտեսությանը հասցրած վնասներին, ՓՄՁ սուբյեկտների ակտիվությունը պահպանվել է: 2017թ. Հիմնադրամի ֆինանսական աջակցությամբ վարկավորված ՓՄՁ սուբյեկտների քանակը ավելացել է ավելի քան երկու անգամ: Սակայն երկրում, չնայած փոքր ձեռնարկությունների քանակական առավելությանը, դրանք խոշոր ձեռնարկություններին զիջում են իրենց արդյունավետությամբ ու արտադրողականությամբ, ինչը խոչընդոտ է հանդիսանում այս ոլորտում նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը:

Վերոհիշյալից ելնելով՝ կարծում ենք, որ Հիմնադրամի կողմից իրականացվող պետական աջակցության ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման և նպատակայնությանն ու հասցեականությանն ապահովման համար անհրաժեշտ է շարունակական քայլեր ձեռնարկել աջակցության ցուցաբերման մեխանիզմների ու ընթացակարգերի կատարելագործման նոր մեխանիզմների մշակման և գործողության մեջ դնելու ուղղությամբ: Ակնհայտ է նաև, որ ԱՆՀ-ի կողմից իրականացվող ծրագրերի շրջանակում մեծ աջակցություն չի տրամադրվում երկրի համար կարևոր և նշանակալի ոլորտի՝ գյուղատնտեսության զարգացմանը: Այդ առումով, ոլորտի զարգացմանը ուղղված ծրագրերի իրականացումը մյուս կառույցի՝ ԳԳԱՀ-ի ռազմավարական նպատակն է: ԳԳԱՀ-ն իրականացնում է տարբեր բնույթի աջակցության ծրագրեր, այդ թվում.¹

- ✓ <<Հողօգտագործության զարգացմանն ուղղված աջակցություն>>:
- ✓ <<Անասնապահության զարգացմանն ուղղված աջակցություն>>:
- ✓ <<Մատուցվող գյուղատնտեսական մեքենայացված ծառայությունների արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված աջակցություն>>:
- ✓ <<Գյուղատնտեսական մթերքների մթերման, պահպանման, վերամշակման և իրացման ենթակառուցվածքների զարգացմանն ուղղված աջակցություն>>:

Արձանագրված տվյալների համաձայն՝ 2008-2018թթ. ժամանակահատվածում ԳԳԱՀ-ի կողմից իրականացվել է 69,973,817.7 հազար դրամի աջակցություն: Ընդհանուր աջակցության մեջ 55%-ը կազմում են Հիմնադրամի կողմից տրամադրված փոխառությունները: 2008-2018թթ. ժամանակահատվածում իրականացված աջակցության 17%-ը՝ 11,817,738.6 հազար դրամը, կազմում է միայն 2018թ. իրականացված աջակցությունը: Ընդգծենք, որ առևտրային բանկերի կողմից տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների մասնակի սուբսիդավորման գծով վերջին երեք տարվա

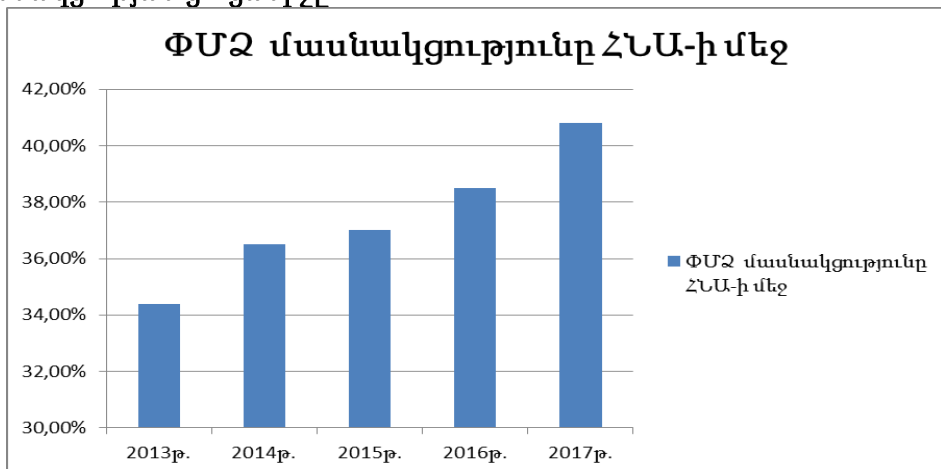
¹Տե՛ս www.agrofund.am

կտրվածքով դիտվել է նվազման միտում: Նշված ժամանակահատվածում կարևորվում է ուղղակի առուվաճառքը, քանի որ շուկայականից ցածր գներով նյութատեխնիկական միջոցներ ձեռքբերելը հնարավարություն ընձեռեց գյուղատնտեսությամբ զբաղվող սուբյեկտներին իրացնել իրենց կողմից արտադրված գյուղմթերքը, ինչպես նաև մարել ԳԳԱՀ-ի նկատմամբ ունեցած իրենց ապառքները¹:

Վերոհիշյալից կարելի է եզրակացնել, որ ԱՆՀ-ն և ԳԳԱՀ-ն իրենց գործունեությամբ կարող են նպաստել ՓՄՁ սուբյեկտների գործունեության ընդլայնմանը: Սակայն կարծում ենք, որ տնտեսության որակական ցուցանիշների բարելավում կդիտվի միայն այն դեպքում, երբ ծրագրերի իրականացումը ուղեկցվի նաև տնտեսության ճյուղերում նոր տեխնոլոգիաների ներդրմամբ, երկրի տարածքային համաչափ զարգացմամբ, քաղաքային և գյուղական վայրերում աղքատության կրճատմամբ, երկրի պարենային ինքնաբավարարվածության ապահովմամբ:

ՓՄՁ ոլորտը բնութագրող ցուցանիշներից կարևորում ենք նաև ՀՆԱ-ի մեջ դրա մասնակցության բաժնի դիտարկումը: Համաշխարհային փորձը ապացուցում է, որ ՓՄՁ-ն ապահովում է ՀՆԱ-ի որակի և կառուցվածքի մինչև 40-50%-ը: Հարկ է նշել Թայվանի փորձը, որտեղ ՓՄՁ-ին բաժին է ընկնում ՀՆԱ-ի 45%-ը և զբաղվածության 78%-ը, ինչը տնտեսության զարգացման մեջ նշված ոլորտին տալիս է որոշիչ դեր²: 2013-2017թթ ընթացքում ԱՀ ՀՆԱ-ի մեջ ՓՄՁ ոլորտի մասնակցության ցուցանիշը ներկայացված է գծապատկեր 3-ում:

Գծապատկեր 3 2013-2017թթ ընթացքում ԱՀ ՀՆԱ-ի մեջ ՓՄՁ ոլորտի մասնակցության ցուցանիշը

¹ Տե՛ս www.agrofund.am

² Տե՛ս **Бирюков А.** Развитие малого и среднего бизнеса - локомотив экономики (опыт Тайваня) //Вопросы экономики. - 2014. - № 9., стр.128

Գծապատկերից տեսանելի է, որ վերջին տարիներին հանրապետությունում արձանագրվում է հիշյալ ցուցանիշի դինամիկ աճ: Երկրի ՀՆԱ-ում ՓՄՁ մասնաբաժինը միջինում տատանվում է 33-34% շրջանակներում՝ 2017թ. կազմելով 40.8%: Համեմատելով տվյալ ցուցանիշը ՀՀ-ի համանման ցուցանիշի հետ՝ կարող ենք փաստել, որ այն ԱՀ-ում այն ավելի բարենպաստ է, քանզի ՀՀ-ում հիշյալ ցուցանիշը 2013-2017թթ. ընթացքում աճել է 0,2%-ով՝ 2017թ. կազմելով ընդամենը 34,4%:

ԱՀ-ում գործարար միջավայրի բարելավման կարևոր քայլ կարող ենք համարել նաև բիզնեսի ինստիտուցիոնալ մուտքի ու ելքի արգելքների կրճատումը: Հանրապետությունում պետական գրանցում ստացող անհատ ձեռնարկատերերն ու կազմակերպությունները հարկ վճարողի հաշվառման համարն այժմ ստանում են պետական ռեգիստրի միջոցով: Նրանք այլևս ստիպված չեն լինում նախկին ավելորդ քաշքշուկներով ձեռք բերել իրենց հաշվառման համարը: Հաշվառման կանգնելուց հետո առաջին մեկ տարվա ընթացքում հարկային մարմնի կողմից առնվազն երկու անգամ կազմակերպվում են օժանդակման այցելություններ նոր ստեղծված հարկ վճարողներին՝ վերջիններիս կողմից ցանկություն հայտնելու դեպքում:¹ 2016թ. մշակվել է «Նոր ստեղծված հարկ վճարողներին օժանդակության և սպասարկման ծառայությունների նպատակով այցելությունների կանոնակարգ», որի նպատակն է ապահովել հարկ վճարողներին բարձրորակ սպասարկմամբ, բացատրական աշխատանքների իրագործման միջոցով բարձրացնել նրանց իրազեկվածության մակարդակը, ինչպես նաև ներկայացնել գործող հարկային և պարտադիր վճարների մասին օրենսդրության և դրանց հետ կապված այլ նորմատիվ ակտերի պահանջները:

ՓՄՁ ոլորտի առաջխաղացման տեսակետից կարևոր են նաև հարկային արտոնությունները, որոնք ավելի գրավիչ են դարձնում ոլորտը և ստեղծում բոլոր նախադրյալները դրա զարգացման, ինչպես նաև ներդրումների ներգրավման համար: Հանրապետության հարկային ծառայության կողմից վերջին մի քանի տարիների ընթացքում նախաձեռնվել են մի շարք օրենսդրական բարեփոխումներ, որոնք հիմնականում միտված են հարկային վարչարարության պարզեցմանն ու բարելավմանը: Փոփոխությունների մի խումբը միտված է փոքր ձեռնարկատիրական գործունեության համար փաստաթղթաշրջանառության բեռի թեթևացմանը, պարզեցմանը: Այսպես՝ նախկին ամսական կամ եռամսյակային պարբերականության փոխարեն կիսամյակային հաշվարկ-հաշվետվություն ներկայացնող անհատ ձեռնարկատերերի համար սահմանվում է հաշվարկ-հաշվետվությունների փաթեթի ներկայացման մեկ միասնական ժամկետ, որով վերջիններիս

¹ *Նոր ստեղծված հարկ վճարողներին օժանդակության և սպասարկման ծառայությունների նպատակով այցելությունների կանոնակարգ»*

շփումները հարկային մարմնի հետ հասցվում է նվազագույնի: Վերջին տարիներին զգալիորեն կրճատվել է նաև ստուգումների քանակը:

Մեծ դեր են խաղում նոր ստեղծված հարկ վճարողների կողմից գործունեությունը սկսելու ամսվանից 3 ամսվա ընթացքում առևտրի հարկի, հաստատագրված և արտոնագրային վճարների կատարումից ազատումը, ինչը հնարավորություն է տալիս հարմարվելու և կայունանալու գործող միջավայրում: ԱՀ-ի մշակույթի կարևորագույն սեգմենտների՝ գորգագործության պահպանման համար արտադրողների կողմից արտադրված ձեռագործ գորգերի իրացումից ստացված եկամուտը, ինչպես նաև գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացումից ստացվող եկամուտը ազատված է շահութահարկից, եկամտային հարկից, ԱԱՀ-ից (գյուղատնտեսական արտադրանքը մինչև 2021թ.): ԱԱՀ-ից ազատված է նաև որոշ գյուղատնտեսական տեխնիկաների, պարարտանյութերի, մշակաբույսերի և բազմամյա տնկարկների սերմացուների իրացումը: Տեղական մի շարք արտադրատեսակների զարգացմանն է ուղղված գյուղատնտեսական մթերքների ավարտուն տեխնոլոգիական ցիկլ անցնող ապրանքների վերամշակման մասով գործող ԱԱՀ-ից ազատման արտոնությունը: Իսկ ԱՀ մաքսային սահմանից դուրս <<արտահանում ազատ շրջանառության համար>> մաքսային ռեժիմով արտահանվող ապրանքների հարկվող շրջանառության նկատմամբ կիրառվում է զրոյական դրույքաչափ:¹

Կարևորելով հարկային համակարգի և գործարար միջավայրի փոխառնչության հիմնախնդիրը՝ կարող ենք հաստատել, որ **պետության կողմից իրականացվող հիշյալ հարկային համակցված միջոցառումների համակարգը անկասկած կապահովի տնտեսական հավասարակշռվածություն և կայունություն, կնպաստի գործարար միջավայրի ու ներդրումային ակտիվացմանն, առանձին տնտեսական ենթակառուցվածքների զարգացմանը:** Սակայն հարկ ենք համարում ընդգծել նաև, որ երկրում հարկային օրենսդրությունը չափազանց հաճախ է փոփոխվում, և բիզնեսները չեն հասցնում հետևել շարունակական փոփոխություններին:

Հանրապետությունում ՓՄՁ ոլորտի ընդլանմանը նպաստող ևս մեկ քայլ է 2017թ, նոյեմբերի 25-ին «Արցախի ՓՄՁ-ի զարգացման ասոցիացիա» հասարակական կազմակերպության ստեղծումը: Այն նպատակ ունի աջակցել փոքր և միջին ձեռնարկություններին՝ պաշտպանելով նրանց շահերն ու իրավունքները: Այն իր անդամ ՓՄՁ սուբյեկտներին տրամադրում է անվճար խորհրդատվություն հարկային, իրավաբանական և այլ հարցերով:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ աշխարհում ընտանիքի անդամների մասնակցությամբ փոքր բիզնես վարելու ավանդույթը դարերի

¹ Տե՛ս <http://www.arlexis.am/>, ԼՂՀ իրավական տեղեկատվական համակարգ

պատմություն ունի: Ըստ համաշխարհային վիճակագրության՝ աշխարհում ընկերությունների 2/3-ը հիմնված է հենց ընտանեկան բիզնեսի վրա: Հայաստանում, չնայած ընտանեկան ձեռնարկատիրությամբ զբաղվելու բազմամյա փորձերին, այդ մոդելի բիզնեսին աջակցող օրենք ընդունվել է միայն 2014թ.: Ըստ «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքի 266 հոդվածի՝ ընտանեկան ձեռնարկատիրություն համարվում է «ձեռնարկատիրական եկամուտ ստանալու նպատակով ընտանիքի մեկից ավելի անդամների կողմից համատեղ իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեությունը», ընդ որում, որպես ընտանիքի անդամներ դիտարկվում են ծնողը, ամուսինը, զավակը, քույրը, եղբայրը: Օրենքում հստակ նշվում է, որ ընտանեկան ձեռնարկատիրության սուբյեկտներ չեն կարող համարվել առևտրական (առք ու վաճառքի) գործունեությամբ զբաղվող կազմակերպությունները և անհատ ձեռնարկատերերը, արտոնագրային հարկ վճարողները, ակցիզային հարկով հարկման ենթակա ապրանքներ արտադրողները և (կամ) ներմուծողները:

Ընտանեկան բիզնեսն ազատվում է բոլոր տեսակի ձեռնարկատիրական հարկերից և շարունակում է մնալ ընտանեկան, քանի դեռ տարեկան շրջանառությունը չի գերազանցել 18 մլն դրամը: Ընտանեկան ձեռնարկատիրության մեջ ներգրավված ընտանիքի անդամներին ընտանեկան ձեռնարկատիրության մասով հարկային գործակալի կողմից վճարվող հարկվող եկամուտներից եկամտային հարկը հաշվարկվում և վճարվում է յուրաքանչյուր անձի համար ամսական 5 հազար դրամի չափով:

Կարծում ենք, որ Արցախում ևս անհրաժեշտ է կիրառել նման մոտեցում, քանի որ ընտանեկան ձեռնարկատիրությունը կարող է՝

- ✓ լուծել սոցիալական խնդիր՝ ընտանիքի անդամներին ապահովում է աշխատանքով,

- ✓ թեթևացնել պետության բեռը, որն իր ռեսուրսները կարող է ուղղել այլ այլ խնդիրների իրացմանը,

- ✓ խթանել իր գործունեությամբ գործընկերների հետ հարաբերություններում հարկերի գեներացմանը:

Տնտեսական ու սոցիալական նշանակությունից բացի՝ ընտանեկան բիզնեսը փոխում է մտածելակերպը, մասնավորապես՝ կրթության նկատմամբ վերաբերմունքի հարցում: Այսպես, ծնվելով «բիզնեսի մեջ» և հետագայում ներգրավվելով դրանում՝ ընտանիքի երեխաները հստակ գիտակցում են՝ ինչ գիտելիքներ են իրենց անհրաժեշտ: Արդյունքում կրթություն ստանալը, կոնկրետ մասնագիտություն կամ հմտություն ձեռք բերելը դառնում է ոչ թե ինքնանպատակ քայլ, այլ՝ անհրաժեշտություն:

Խոսելով բիզնես-կրթության մասին՝ հարկ է շեշտել, որ ԱՀ-ում այսօր աշխատաշուկայում հազեցված մասնագիտություններից է տնտեսագիտությունը: Այնուամենայնիվ, երկրում իսպառ բացակայում է բիզնես-կրթությունը (կորպորատիվ բիզնես-դպրոցներ): Մինչդեռ արդի

պայմաններում կրթական համակարգին ներկայացվող հիմնական պահանջներից մեկը տնտեսության ապահովումն է որակյալ կադրերով, ինչը ենթադրում է շուկայի պահանջներին համապատասխան ուսումնական ծրագրերի նորացում: Այդ համատեքստում առաջարկում ենք բիզնես-դպրոցի ներդրում, որի հիմնական գործառույթները պետք է լինեն՝

- ձեռնարկատիրական գիտելիքների, հմտությունների, նորարարական գաղափարների մշակումը,

- գործարարություն սկսելու համար հերթական քայլերի մանրակրկիտ ուսումնասիրումը,

- ոլորտը կարգավորող օրենսդրական դաշտի ուսումնասիրումը, համեմատություն միջազգային պրակտիկայում կիրառվող նորմերին,

- գործարարության ծրագրերի կազմումը, քննարկումը,

- ձեռնարկատերերի նոր շերտի ձևավորումը,

- լավագույն և իրատեսական գաղափարների ֆինանսական աջակցությունը:

Բիզնես դասընթացները պետք է վարվեն ոլորտի առաջատար մասնագետների, ինչպես նաև հաջողակ գործարարների կողմից, լսարանը բաժանելով դպրոցական, համալսարանական և հետբուհական հատվածների, քննարկելով, կիսվելով վերջիններիս հաջողության փորձով: Գնահատելով կրթության որակը՝ անրաժեշտ է դիտարկել «արտաքին արդյունավետության» ցուցանիշները, որոնք բնութագրում են կրթական համակարգի կողմից պատրաստվող կադրերի համապատասխանությունը շուկայի պահանջներին: Տվյալ համատեքստում կարևորվում է կրթության մակարդակի և տնտեսական ակտիվության միջև կապերի բացահայտումը:

Այսպիսով՝ ամփոփելով ընդգծենք, որ ԱՀ-ում ՓՄՁ-ի ընդլայնումը պետք է դիտարկել որպես տնտեսության զարգացման հիմնական շարժիչ ուժ, քանզի ոլորտը մեծ դերակատարություն ունի ինչպես ՀՆԱ-ի ձևավորման, այնպես էլ զբաղվածության և հարկային մուտքերի ապահովման, սոցիալական լարվածության նվազեցման գործում:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.թ., Շ.Շ.Ասրյանը: